

BİNGÖL AĞZININ BAZI ÖZELLİKLERİ

Hasan KALÇIK *

1. ZAZACA’NIN İSİMLENDİRİLMESİ

Bilindiği gibi Zazaca bazı değişik isimlerle isimlendiriliyor. Bingöl, Palu, Karakoçan, Genç, Solhan, Piran, Hani, Eğil, Hazro ve Lice’de yaşayan halk konuştuğu dile “Kırdki”, kendisine de “Kırd” diyor. Dersim, Erzincan, Kiğı ve çevresinde yaşayan halk konuştuğu dile, “Kırmancki”, kendisine ise “Kırmanc” diyor. Siverek, Çermik, Çüngüş ve Gerger’de yaşayan halk ise konuştuğu dili “Dımılı”, kendisini de “Dımılı” olarak isimlendiriyor. Ayrıca, Bingöl ve çevresindeki ve birçok yerlerdeki Kurmancca konuşan halk da Zazaca’yı “Dımılı” olarak isimlendiriyor. Son yıllarda başta Palu ve Elazığ olmak üzere bir çok yerde ve yabancılar tarafından “Zazaca” isimlendirme daha çok kullanılmaya başlanmıştır.

2. ZAZACA’NIN KONUŞULDUĞU YERLER

Hiç bir şehirde homojen olarak sadece Zazaca konuşulmuyor. Sadece Bingöl ve Tunceli ilmerkezlerinde daha önceden, esas olarak sadece Zazaca konuşuluyordu. Ancak bu iki il de ilçelerden aldığı göçlerden dolayı şu anda homojen değildir. Tunceli ve Bingöl ilmerkezleri dışında, Bingöl’ün ilçelerinden sadece Genç’te Zazaca, Solhan’da ağırlıklı olarak Zazaca ve Kiğı, Yedisu, Adaklı ve Yayladere’de de Zazaca konuşuluyor. Dersimin Ovacık, Nazmiye ve Hozat ilçelerinde ağırlıklı olarak Zazaca, Çemişgezek ve Pertek’te ise kısmen Zazaca konuşuluyor. Elazığ’ın Palu, Karakoçan, Maden, Kovancılar, Arıcak ve Sivrice ilçelerinde ve Diyarbakır’ın Lice, Piran, Çermik, Çüngüş, Hazro, Hani, Eğil, Kulp ve Ergani ilçelerinde Zazaca konuşuluyor. Sivas’ın Zara, İmranlı, Ulaş, Kangal, Hafik, Divriği ve Gürün’ün bazı köylerinde; Erzurum’un Hınıs, Aşkale, Tekman ve Çat’ın bazı köylerinde ve Erzincan’ın merkezi ile Tercan, Kemah’ın bazı köylerinde Zazaca konuşuluyor. Yine Varto ve Siverek ilçelerinde ağırlıklı olarak, Gerger ve Aksaray’ın bazı köylerinde, Mutki, Sason, Pütürge ve Arguvan’ın bazı köylerinde, Kelkit, Şiran, Sarız, Ardahan ve Kars’ın birkaç köyünde Zazaca konuşuluyor.

3. ZAZACANIN KÖKENİ

Şimdiye kadar Zazaca üzerine çalışma yapmış ve bu konu ile uğraşmış dilbilimcileri iki guruba ayırmak mümkündür. Her iki grup da Zazaca’nın Hint-Avrupa dil gurubunun İrani-Aryan kolunun Kuzeybatı gurubuna dahil olduğu konusunda hemfikirdirler. Ancak, bu gruplardan biri, Zazacanın kendi başına ayrı bir dil olduğunu iddia ediyor. Diğer grup ise Zazaca’yı Kürtçenin bir lehçesi olarak görüyor. Zazacayı, Kürtçenin bir lehçesi olarak kabul edenler, Kürt dilini Kurmanci (Kuzey Kürtçesi), Sorani (Güney Kürtçesi), Kırdki (Zazaki, Kırdki, Kırmancki, Dımılı), Gorani (Hewrami) ve Lori (Kermanşahi, Lekki, Sencabi, Kelhuri) olmak üzere beş lehçeden oluşan bir dil olarak kabul ediyorlar. Bu araştırmacılara göre Zazaca Kürtçenin lehçelerinden biridir.

Zazaca’yı Kürtçenin bir lehçesi olarak kabul eden bilim adamı ve araştırmacılar arasında aşağıdaki isimleri sayabiliriz:

Zazaca üzerine ilk araştırmayı yapan Rus dilbilimci Peter Lerch (Forschungen über die Kurden und die Iranischen Nordchälädaer, 1857-1858, Petersburg), E. B. Soane (Grammar of Kurmanji or Kurdish Language, London, Luzak and Company, 1913), F. Müller, Major Soane (Kurdish Grammar), Tewfîq Wehbî ve Edmonds (A Kurdish Dictionary), Ziya Gökalp, Cemal Nebez ve Sorbon Üniversitesi ekolu.

Zazacanın ayrı bir dil olduğunu savunanların ilki Oskar Mann'dır. (Oskar Mann/Karl Hadank: "Mundarten der Zâzâ. Hauptsächlich aus Siwerek und Kor, Berlin 1932 – Siverek und Kor") Daha sonra bu ekolden gelenler Zazaca'nın Kürtçe olmadığını savunmuşlardır

4. ZAZACA'DA AĞIZLAR

Zazaca'da birkaç ağız (şive) bulunmaktadır. Zazaca'daki ağızları kalın hatlarla birbirind ayırmak zordur. Çünkü, çoğu zaman bölgeler arasındaki farklılıklar da benzerlikler de çok içiçe geçmiştir. Bazen bir konuda iki bölge birbiriyle aynı iken, yine aynı iki bölge başka bir konuda birbirinden farklı olabilmekte ve her bir ağız ayrı ayrı konularda başka bölgeler ile aynı olabilmektedir. Fakat buna rağmen Bingöl ağzının kendine özgü bazı özelliklerinden söz etmek de mümkündür.

Zazaca üzerine uzun süredir düzenli ve sistematik çalışma yapan yegane grup olan "**Vate Çalışma Grubu**" ile çalışmakta olduğumdan, çalışmamda bu çalışma grubundaki tecrübelerimden yararlanmak ve dolayısıyla "Bingöl Ağzını" Vate Çalışma Grubu'nun çalışmalarıyla karşılaştırmak istiyorum. Bundan dolayı da **Vate Çalışma Grubu** hakkında kısaca bilgi aktarmayı gerekli ve faydalı görüyorum.

Bilindiği gibi Vate Çalışma Grubu uzun bir süredir Zazaca üzerine çalışmalar yürütmektedir. Vate Çalışma Grubu'nun amacı; standart bir yazı dili ve ortak bir terminoloji oluşturmak, bunun için strüktür olarak da mümkün olduğu kadar farklı şivelerdeki ortak formları tercih ederek, hem standart bir yazı dili yaratmak ve hem de yazarlarla okuyucular arasında iletişimi kolaylaştırmaktır.

Bazı ön çalışmaların ardından, daha sonra "Kombîyayişê Kirmanckî" olarak adlandırılan Zazaca'nın standartlaştırılması amacıyla başlatılan toplantıların ilki Ağustos 1996'da yapıldı. O günden bu yana olanaklara ve koşullara bağlı olarak yılda bir ya da iki kez biraraya gelindi. Bu amaç çerçevesinde bugüne kadar değişik ülkelerde 19 toplantı gerçekleştirildi. Bu toplantıların 2 tanesi Almanya'da, 1 tanesi Federal Kürdistan'ın başkenti Hewler'de, 3 tanesi Diyarbakır'da, 12 tanesi İsviçre'de, 1 tanesi de Dersim'de yapıldı. Bu toplantılarda, Zazacanın konuşulduğu bütün bölgelerin temsil edilmeleri kaygısı güdüldü ve bu noktadan hareketle, toplantılara katkı sunmak üzere katılan araştırmacıların sayısı her seferinde 15–20 kişi arasında değişti.

Bu grup, Mart 1997'de İsviçre'de yapılan ikinci toplantısında aldığı bir kararla, **VATE** adında bir dergi yayınlama kararı aldı. Bu kararın uygulamaya geçirilmesinden sonra bu grup kamuoyunda "**Vate Çalışma Grubu**" olarak tanınmaya ve anılmaya başlandı. Bu nedenle çalışma grubu da çalışmalarında bu ismi kullanmayı tercih etti ve bu kendini isimle adlandırdı.

Vate Çalışma Grubu alfabe olarak Kürtçe'de bugün de kullanılan, Celadet Bedirxan'ın temelini attığı, 31 harften oluşan alfabeyi kullanmaktadır.

Vate dergisi, Zazaca'nın gelişip serpilmesi için bu alanda atılmış en önemli adım niteliğinde olup bugüne kadar 35 sayısı yayınlanmıştır. Birçok Kürt dilbilimciye göre Hawar dergisinin

kurmanci için oynadığı rolü bugün Vate dergisi Zazaca için oynamaktadır. Yani Kurmanci için Hawar'ın önemi ne ise, Zazaca için de Vate'nin önemi odur. Ayrıca Vate dergisi bugüne kadar gerek zengin içeriği ve yazılarının kalitesi bakımından, gerekse yayın yaşamını sürdürmedeki başarısı ve okuyucularının aktif desteği bakımından bir "ilkörnektir".

5. BİNGÖL AĞZI

Bingöl ağzı derken, Bingöl merkez ve köylerinde, Genç ve Solhan ilçelerinde, Elazığ'ın Palu, Karakoçan, Kovancılar ve Arıcak ilçelerinde konuşulan ağzı kastetmekteyiz.

Bu çalışmada karşılaştırmalı olarak Bingöl ağzı ile diğer ağızlar arasındaki aynılıklar ve farklılıklar üzerinde duracağız. Yine bu çalışmada Bingöl ağzı ile Vate Çalışma Grubu'nun tespit ettiği kuralları karşılaştıracacağız.

Bigöl ağzının konuşulduğu bölgede de kendi içinde bazı farklılıkları bulunmaktadır. Palu, Karakoçan ve Genç, Solhan ve Sivan arasında ayrıca, Bigöl merkez köylerinde de bazı küçük farklılıklar bulunmaktadır. Şöyle ki; Birirlerine yakın olan, hatta komşu olan bölgeler arasında ağız farkları bulunmakta Örneğin, kullanılan ağızdan kişinin Guevdere'den mi, Az'dan mı, Ziktê'den mi, Şîrnan'dan mı, Puex'den mi olduğunu anlamak mümkün olmaktadır.

5.1. Seslerin değişimi

5.1.1. "û" sesi

Bingöl ağzında "û" sesî çok fazla kullanılır. Bu ses diğer bölgelerde daha çok "o" yada "a" dır. Vate Çalışma Grubu "a" sesini esas almıştır.

Örnekler:

<u>Bingöl ağzı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
mûnga (inek)	mûnga, manga /monga	manga
ez vûna (Ben söylüyorum.)	ez vana/vona	ez vana
ûntiş (çekmek)	antiş /ontiş	antiş
cûn (can)	gan/gon	gan
nûn (ekmek)	nan/non	nan
sûnd (yemin)	sond	sond
rûn (yağ)	ron,run	rûn
ûnîyayîş (bakmak)	ewnîyayîş /ownîyayîş	ewnîyayîş

5.1.2. "j", "z", ve "c" sesleri

Bingöl ağzında "j" ve "z" seleri yerine daha çok "c"sesi kullanılır. Vate Çalışma Grubu "j" sesini esas almıştır.

Örnekler:

<u>Bingöl ağızı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
gec/gej	gej/gez	gej
qic/gij	qij/qiz	qij
ruec/ruej	roj/roze	roj
lac/laj	laj/laz	laj
tîc/tîj	tîj/tîz	tîj
dec/dej	dej/dez	dej
Çolîgic/Çolîgij	Çolîgij/Çolîgiz	Çolîgij

5.1.3. “k” ve “ç” sesleri

Bingöl ağızında bazı isimler (kelimeler) “k” harfi (sesi) ile söylenirken diğer bazı bölgelerde ‘ç’ harfiyle (sesi) söylenir . Vate Çalışma Grubu “k” sesini esas almıştır.

Örnekler:

<u>Bingöl ağızı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
keye (ev)	çeye,çîye	keye
kêna /keyna (kız)	çêna	kêna
kêber (bahçe, bostan)	çêber	keyber

5.1.4. “o” ve “we” sesleri

5.1.5.

Bingöl ağızında “we” sesi daha çok kullanılır. Vate Çalışma Grubu “o” sesini esas almıştır.

Örnekler:

<u>Bingöl ağızı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
wecax (ocak)	wecax /ocak	ocak
wade (oda)	wade, wede, ode	oda
wertax (ortak)	wetax/ortax	ortax
werte (orta)	werte/orta	orta

5.1.6. “o”, “ow” ve “ew” sesleri

Bingöl ağızında “ew” ve “ow” yerine daha çok “o” sesi kullanılır. Vate Çalışma Grubu “ew” sesini esas almıştır.

Örnekler:

<u>Bingöl ağızı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
do/dew (köy)	dew/dow	dew
şo/şew (gece)	şew/şow	şew
yo (bir)	yew/yow	yew

5.1.7. “an” ve “ûn”, “on”, “û” ve “o” sesleri

Bingöl ağızında çoğul eki olarak “ûn” eki kullanılır. Vate Çalışma Grubu çoğul eki olarak “an” ekini almıştır.

Örnekler:

<u>Bingöl ağızı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
kîtabûn (kitaplar)	kîtaban, kîtabû, kîtabon	kîtaban
destûn (eller)	destan, destû, deston	destan
çimûn (gözler)	çimû, çimon, çiman	çiman
darûn (ağaçlar)	darû, daron, daran	daran

5.1.7 “om”, “ûm” ve “am” sesleri

Bingöl ağızında “om” ve “an” yerine daha çok “ûm” kullanılır. Vate Çalışma Grubu “am” sesini esas almıştır.

Örnekler:

<u>Bingöl ağızı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
kûm (kim)	kam, kom	kam
lûmba	lamba, lomba	lamba
tûm (tam)	tam, tom	tam
zûma (damat)	zoma, zama	zama

5.1.8. İki sesli harfin yanyana gelmesi

Bingöl ağızı ile diğer ağızlar arasındaki en önemli farklardan biri de şudur: Diğer ağızlarda iki sesli harf fazlaca birarada olmaz. Bingöl ağızında iki sesli harf sıkça birarada kullanılabilir. Örneğin, Bingöl ağızında “ue“, “ua“, “ui“ sesleri oldukça sık birarada bulunur. Bu durumu aşağıdaki örneklerde de görebilmekteyiz:

Örnekler:

<u>Bingöl ağızı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
guaz (ceviz)	gozi, goze	gozi, goze
gueş (kulak)	goş	goş
gueşt (et)	goşt	goşt
kue (dağ)	ko	ko
duir (uzak)	dur	dur
axuer (ahil)	axur	axur
guel, gual (göl)	goli/gole	goli/gole
kuar (kör)	kor/kore	kor/kore
sual (tuz)	sole/soli	sole/soli

5. 2. İsim

5.2.1. İsimlerde eril ve dişil hali

Bilindiği gibi bazı dillerde erillik ve dişilik yoktur. Zazacada ise isimlerde erillik ve dişilik hali çok belirgindir. Yani bir nesne ya erildir ya da dişildir. Zazacanın bütün ağızlarında eril isimler yalın halde yazılır, ancak dişil isimler birçok yerde sonuna “e” yada “i” sesi alırlar. Bingöl ağızında isimler yalın olarak yazılır, yani ismin sonunda ne “e” ve ne de “i” yeralır, onun için tek başına iken, yani tekil vaziyette iken erillik ve dişilik belli değildir. Ancak isim+sıfat tamlamasında bir ismin eril mi yoksa dişil mi olduğu belli olur.

Örnekler:

<u>Bingöl ağızı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
dew (köy)	dewe, dewi	dewe
kard (bıçak)	karde, kardi	karde

Elîf (kadın ismi)	Elîfe, Elîfi	Elife
dewlet (devlet)	dewlete, dewleti	dewlete

Bingöl ağzında isim+sıfat tamlamasında isim eril ise ismin sonuna “o”, dişil ise ismin sonuna “a” gelir.

Örnekler:

Eril

gayo suir (kırmızı öküz)

kîtabo qalin (kalın kitap)

Çuweyo bari (ince sopa)

Dişil

dewa gird (büyük köy)

kardiya tuj (keskin bıçak)

awka zelal (berak su)

Cümle içinde kullanılışları:

Gawo suir zaf cîhatî yo. (Kırmızı öküz çok çalışandır.)

Kitabo qalin vay o. (Kalın kitap pahalıdır.)

Dewa gird ma ra 20 km duiî ya. (Büyük köy bizden 20 km uzalıktadır.)

Awka zelal serdin a. (Berak su soğuktur.)

5.2.2. Tekil isimlerin çoğullaştırılması

Hemen hemen Zazacanın bütün ağızlarında çoğul soneki „î“dir. Bu temel bir kuraldır. Tekil isimler „î“ soneki olarak çoğullaşır. Bingöl ağzında da bu kural geçerli olmakla birlikte, harflerin aşağıda görüldüğü gibi dönüşümleri ile de tekil isimler çoğul yapılabilir. Vate Çalışma Grubu kelimenin sonuna “î” sesini getirerek çoğullaştırmayı esas almıştır.

Tekil isimlerde

a

e

i

u

Çoğul isimlerde olur

ê

ê

î

û

Tekil

çila (lamba)

keyna (kız)

Çoğul

çilê

keynê

Diğer bazı ağızlar ve Vate Grubu

çilayî

kêneyî

masa (masa)	masê	masayî
astare (yıldız)	astarê	estareyî
pel (yaprak)	pêl	pelî
dest (el)	dêst	destî
alışk (yanak)	alîşk	alışkî
nequr (burun)	neqûr	nequrî
ûmnûn (yaz)	ûmnûn	amnanî
fek (ağız)	fêk (ağızlar)	fekî
her (eşek)	hêr (eşekler)	herî
qelem (kalem)	qelêm (kalemler)	qelemî

Cumle içinde kullanılışları:

Tekil isim

Çila hol vêşena. (Lamba iyi yanıyor.)

Masa gird a. (Masa büyüktür.)

Pel qalin o. (Yaprak kalındır.)

Çoğul isim

Çilê hol vêşenî. (Lambalar iyi yanıyor.)

Masê gird î. (Masalar büyüktür.)

Pêl qalin î. (Yapraklar kalındır.)

Vate Grubu

Kêneyî şinî mekteb. (Kızlar okula gidiyorlar.)

Destî mi di/de kîtabî estî. (Elimde kitaplar var.)

Mi kêneyê xo rê qelemî êrneyî. (Kızıma kalemler satın aldım.)

Bingöl de dahil bazı bölgelerde isim sesli harflerden “a”, “o”, “ê” “u” ve “û” ile bitiyorsa, çoğullaştırma harfî “î” okunmuyor. Örneğin “ga” (öküz) isminin çoğulu “gai” olur. Fakat burada iki sesli harf bir araya geldiğinden bu iki harfin arasına “y” kaynaştırma harfî gelir ve ”gayî” olur. Özellikle Bingöl ağzı ve bazı başka ağızlarda bu son “î” harfî düşer ve isim “î” siz yani “gay” olarak telafuz edilir. Vate Çalışma Grubu, yazı dilinde bu “î” ekini kullanmayı uygun bulmuştur.

Örnekler:

Tekil

ga (öküz)

bira (kardeş)

Çoğul (Konuşma dili)

gay (öküzler)

biray (kardeşler)

Vate Grubu

gayî

birayî

ko (dağ)

koy (dağlar)

koyî

Cumle içinde kullanılışları:

Tekil isim

Ga şîyo deşt. (Öküz ovaya gitmiş.)

Bira hol o. (Kardeş iyidir.)

Do/dew rind a. (Köy güzeldir.)

Çoğul isim

Gay şîyî deşt. (Öküzler ovaya gitmişler.)

Biray hol î. (Kadeşler iyidirler.)

Doy rind î. ((Köyler güzeldirler.)

Vate Grubu

Gayî şîyî deşt.(Öküzler ovaya gitmişler.)

Birayî hol î. ((Kadeşler iyidirler.)

Dewî rind î. ((Köyler güzeldirler.)

5.2.3. Çoğul isimlerde bükünlü durum:

Bingöl ağzında (ve diğer bazı bölgelerde) tekil isimlerin sonuna”ûn” eki getirilerek çoğul bükünlü isimler yapılır. Diğer bazı bölgelerde tekil isimlerin sonuna”û”, “on”, “o” ve “an” eki getirilerek çoğul bükünlü isimler yapılır. Vate Çalışma Grubu bunlardan” an” ekini esas almıştır. Örnekler:

Tekil isimlerde

mûnga (inek)

dew (köy)

bajar (şehir)

bûn (ev)

Çoğul isimlerde olur

mûngûn (inekler)

dewûn (köyler)

bajarûn (şehirler)

bûnûn

Diğer Ağzlar ve Vate Grubu

mangan, mongon, mûngû, mongo

dewan, dewû, dewo, dewon

bajaran, bajarû, bajaro, bajaron

banan, bonon, bûnû, bono

Cumle içinde kullanılışları:

Tekil isimlerde

Mûngayê ma bîya. (İneğimizi getir.)

Dewê ma zaf gird a. (Köyümüz çok büyüktür.)

Çoğul isimlerde olur

Mûngûnî ma bîya. (İneklerimizi getir.)

Dewûnî ma di pes zaf o. (Köylerimizde hayvan çoktur.)

Bûnî ma di, di wadeyî estî. (Evimizde iki oda var.) Bûnûnî ma di di wadeyî estî. (Evlerimizde iki oda vardır.)

Vate Grubu

Manganî ma bîya. (İneklerimiz getir.)

Dewanî ma de pes zaf o. (Köylerimizde hayvan çoktur.)

Bananî ma de di wadeyî estî. (Evlerimizde iki oda vardır.)

5.3. Tamlama (İzafe)

Bingöl ağzı ile diğer ağızlar arasındaki önemli bir fark da isim tamlamasında ortaya çıkmaktadır. Bigöl ağzında tamlamanın eki (suffiks) „ê“ ve „î“ sesleri iken, diğer ağızların hemen hemen hepsinde „a“ ve „ê“ sesleridir. Tamlanan kelime (isim, sıfat) dişil olduğu zaman Bingöl ağzında tamlama suffiksi „ê“ sesi iken diğer ağızlarda bu suffiks „a“ dır. Bu kelime eril olduğu zaman Bingöl ağzında tamlama suffiksi „î“ sesi iken diğer ağızlarda bu suffiks „ê“ olur. Vate Çalışma Grubu konunun öneminden dolayı bu konuda herhangi bir tercihte bulunmamıştır, dolayısıyla Vate Çalışma Grubu’nda her iki form da kullanılmaktadır.

Örnekler:

<u>Bingöl ağzı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
dewê Palî (Palu’nun köyü)	dewa Palî	ikisi de
sayêrê yegayî pîlî (büyük tarlanın elma ağacı) sayera yegayê pîlî		“
Zînê Ehmedûn (Ehmedanların Zinêsi)	Zîna Ehmedan	“
lajî Paşayî (paşanın oğlu)	lajê Paşayî	“
purnê nûnî (ekmek fırını)	firina nanî	“
deştê Çolîgî (Bingöl ovası)	dešta Çewligî	“
dewê zerrê dereyî (derenin içindeki köy)	dewa zerrê dereyî	“
awkê behrî (deniz suyu)	awa/awka behrî	“
kênayê mina rind (Benim güzel kızım)	kênaya mina rinde/i	“
herî mi (eşğim, eril)	herê mi	

Cümle içinde kullanılışları:

Ina dewê palî zaf gird a. (Palu’nun bu köyü çok büyüktür.)

Sayerê yegayî pîlî emser zaf say girotî/guretî. (Büyük tarlanın elma ağacı bu yıl çok elma tutmuş.)

Zînê Ehmedûn neway serrî ya. (Ehmedanların Zine'si doksan yaşındadır.)

Deştê Çolîg gird a. (Bingöl'ün ovası büyüktür.)

Bingöl ağzında tamlama suffiksi „î“ ve „ê“ bazen kelimenin ortasında bulunur. Örnekler:

Yo vécîyawo sêr bûnî. (Birisinin evinin damına çıkmış.)

Mûnen Ehmêd Ehmedûn. (Ehmedanların Ahmet'e benziyor.)

Ez qijkêk keyî bîya. (Ben evin küçüğü idim.)

Tu cîgêr mi werd, cîgêr mi. (Sen benim çigirimi yedin.)

Mewlîd Melayî Winî. (Hun (Beyhan) hocasının Mewlûdü.)

Bingöl ağzında konuşma dilinde ve masallarda tamlama (izafe) suffiksi „î“ ve „ê“ bazı zaman ve yerlerde kullanılmazlar. Örneğin, “Lajî Qêysêr” de “laj”daki “a” sesi biraz daha bastırılarak ve uzun telafuz edilir.

5.4. Zamirler

5.4.1. Şahıs Zamirleri

Zazaca'da iki grup şahıs zamiri vardır. Bunlardan birinci gruptakiler yalın, ikinci gruptakiler ise bükümlü haldedirler.

5.4.1.1. Birinci grup şahıs zamirleri

<u>Bingöl ağzı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
ez (ben)	e	ez
ti (sen)	to,tû,tu	ti
wi, aw (o, eril)	ew,aw,we,wi,ay,yo,yû,wo,û,0	o
ya (o, dişil)	a, aya	a
ma (biz)	ma	ma
şima (siz)	şima	şima
yi (onlar)	ê,yî,î	ê

Cümle içinde kullanılışları:

Ez ha wûnena. (Ben okuyorum.)

Ti hê wunenî. (Sen okuyorsun.) İkinci tekil eril şahıs

Ti ha wunena. (Sen okuyorsun.) İkinci tekil dişil şahıs

Wi (aw) ho wunenû. (O, okuyor.)

Ya ha wunena. (O okuyor.)

Ma hê wûnenî. (Biz okuyoruz.)

Şima hê wûnenî. (Siz okuyorsunuz.)

Yi hê wûnenî. (Olar okuyorlar.)

Bunların dışında bir de kendi zamiri (personal pronom) denilen “xwi” zamiri vardır. Bunun da bölgeden bölgeye farklı formları vardır.

Bingöl ağzı

Diğer bazı bölgeler

Vate Grubu

xwi (kendi)

xo, xwe, xwo, xu, ho, hu

xo

Cümle içinde kullanılışları:

Mi xwi rî yew kîtab girot/guret. (Ben kendime bir kitap aldım.)

Wi xwi bi xwi qisê keno. (O kendi kendine konuşuyor.)

5.4.1.2. İkinci grup şahıs zamirleri

Bingöl ağzı

Diğer bazı bölgeler

Vate Grubu

mi (ben)

min

mi

tu (sen)

tû,to

to

yi (o, eril)

yê, hî, jey, ê, êy, êyî, ay

ey

yay/yê/aye (o, dişil)

aye, yê, ya, aya,ay,a, ja

aye

ma (biz)

man

ma

şima (siz)

şiman, sima

şima

yin/ayin (onlar)

înan.yînî,yîne, jînî, îna, îne

înan

înê, înû, aynan, eyna, ayno

Cümle içinde kullanılışları:

Mi wend. (Ben okudum.)

Tu wend. (Sen okudun.)

Yi wend. (O okudu.)

Yay/yê wend. (O okudu.)

Ma wend. (Biz okuduk.)

Şima wend. (Siz okudunuz.)

Yin wend. (Onlar okudular.)

5.4.3. İşaret Zamirleri

İşaret zamirleri herhangi bir şeyi işaret ederken adını vermeden o şeyin yerine kullanılırlar. İki grup işaret zamiri vardır. Birinci grup işaret zamiri yakın mesafede bulunan şeyler için kullanılırlar, ikinci grup işaret zamirleri ise uzak mesafedeki şeyler için kullanılırlar.

5.4.3.1. Birinci grup işaret zamirleri (yakın mesafe için)

<u>Bingöl ağzı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
Ini/in (bu -eril)	no, nû,enû, eni, ino,in	no
ina (bu–dişil)	ena, hena, na	na
inî (bunlar)	nî, enî, enê, inê, nê	nê

Cümle içinde kullanılışları:

Ini/in vûno. (O söylüyor.)

Ina vûna. (O söylüyor.)

Inî vûnî. (Bunlar söylüyorlar.)

5.4.3.1.1 Birinci grup işaret zamirlerinde bükünlü hali

<u>Bingöl ağzı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
inî (bu-eril)	ney, nê, enî, enê, inê	ney
inay/inê (bu–dişil)	naye, nay, ena, enay,enê, ina iney, inê, inêy, hena	naye
inîn/inûn (bunlar)	nînan,nîna, nînû, nayîne, enîyan,enîyûn, inîyan, inûn, inîn, îno, ino	nînan

Cümle içinde kullanılışları:

Inî va. (Bu söyledi.)

Inay/inê va. (Bu söyledi.)

Inîn/inûn va. (Bunlar söylediler.)

5.4.3.2. İkinci grup işaret zamirleri (uzak mesafe için)

<u>Bingöl ağzı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
owi/wi (o, eril)	o,aw,ew,hew,awi,ay,ay,ewi,eyi û	o
aya (o, dişil)	a, eya	a
ayî (onlar)	î,ê,ay,eyî,heyî	ê

Cümle içinde kullanılışları:

Owi/wi vûno. (O söylüyor.)

Aya vûna. (O söylüyor.)

Ayî vûnî. (Onlar söylüyorlar.)

5.4.3.2.1 İkinci grup işaret zamirlerinde bükünlü hali

<u>Bingöl ağzı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
ayî (o, eril)	ey,ay	ey
ayê (o, dişil)	ay,aya,eya	aye
aynûn/ayin (onlar)	înan,aynan,ayna	înan

Cümle içinde kullanılışları:

Ayî va. (O söyledi.)

Ayê va. (O söyledi.)

Aynûn/ayin va. (Onlar söylediler.)

5.4.4. Sıfatlar

Varlıkları ve kavramları niteleyen veya belirten sözcüklere sıfat denir. Sıfatlar niteleme sıfatları ve belirtme sıfatları diye ikiye ayrılırlar. Belirtme sıfatları da, işaret sıfatları, sayı

sıfatları, soru sıfatları ve belgisiz sıfatlar olarak dörde ayrılırlar. Biz burada sadece işaret sıfatlarında Bingöl ağzı ile diğer ağızları karşılaştıracacağız.

5.4.4.1. İşaret sıfatları (yakın mesafe için)

<u>Bingöl ağzı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
ini/in (bu eril)	no,nû,eno,enû,eni,ino,in,na	no
ina (bu dişil)	na, ena,hena	na
inî (bunlar)	nê, nî, enî, enê, inê, na	nê

Cümle içinde kullanılışları:

Ini/in merdim vûno. (Bu adam söylüyor.)

Ina kênêk vûna. (Bu kız söylüyor.)

Inî kênêkî vûnî. (Bu kızlar söylüyorlar.)

Inî merdimî vûnî. (Bu adamlar söylüyorlar.)

5.4.4.2. İşaret sıfatları (uzak mesafe için)

<u>Bingöl ağzı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
owi/aw (o eril)	o,aw,ew,hew,ay,ewi,û	o
aya (o, dişil)	a, eya	a
ayî (onlar)	î,ê,ay,eyî,heyî	ê

Cümle içinde kullanılışları:

Owi/aw merdim vûno. (O adam söylüyor.)

Aya kênêk vûna. (O kız söylüyor.)

Ayî kênêkî vûnî. (O kızlar söylüyorlar.)

Ayî merdimî vûnî. (O adamlar söylüyorlar.)

5.4.4.3. İşaret sıfatlarında bükünlü hali

<u>Bingöl ağzı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
ay/aw (o eril)	ê, î	ê

aya (o dişil)	eya, a	a
ay (onlar)	î,ê,ay,eyî,heyî	ê

Cümle içinde kullanılışları:

Ay merdim ra vaci. (O adama söyle.)

Aya kênek ra vaci. (O kıza söyle.)

Ay kênekûn ra vaci. (O kızlara söyle.)

Ay merdimûn ra vaci. (O adamlara söyle.)

5.4. Sayılar

Zazaca da sayıların da bölgeden bölgeye farklı söyleniş biçimleri vardır.

<u>Bingöl ağzı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
yo (bir)	yew, yow, jew, jû, zu, zû	yew
di (iki)	di, du, dudu	di
hîrye/hîri (üç)	hîre, hîri, hîrê	hîrê
çehar/çahar (dört)	çar, çehar, çihar, çîyer, çer, çor,	çar
pûnc (beş)	panc, panj, ponc, ponz	panc
şeş (altı)	ses	şeş
hot (yedi)	hewt, hawt, howt	hewt
heşt (sekiz)	heyşt	heşt
no (dokuz)	new, now	new
des (on)	des	des
yondes/yûndas, des û yo	yewndes, yowndes, yonda, zûyes	yewendes
(onbir)	des û jû, des û yew, des û zû	
duyes, des û di (oniki)	diwês, duyês, des û di,	diwês
hîres, des û hîrye/hîri (onüç)	hîrês, des û hîrê	hîrês
çares, des û çehar/çar(ondört)çarês,	des û çar, des û çihar	çarês
pûncîyes, des û pûnc (onbeş)	pancês, poncês, pûncês, des û panc	pancês
	des û ponz,	

şîyes, des û şeş (onaltı)	şîyês, sêyês, des û ses	şîyês
hotîyes, des û hot (onyedi)	howtês, hotês, des û hewt, hewtês	hewtês
heştîyes, des û heşt (onsekiz)	heştês, heytês	heştês
nêbîyes, des û no (ondokuz)	newês, des û new	newês
vîst (yirmi)	vîst	vîst
hîris (otuz)	hîris	hîris
çoras (kırk)	çewres, çewreş, çores	çewres
pûncas (eli)	pancas, poncas	pancas
şêşt (altmış)	şêştî, şest, şêştî, şeyştî	şêştî
hotay (yetmiş)	hewtay, hawtay, hotayê	hewtay
heştay (seksen)	hêştay, hêştayê, heyştay	heştay
neway (doksan)	neway, newayê	neway
se (yüz)	se	se

5.5. Edat (ilgeç)

Tek başına açık bir anlamı olmayan ve ancak cümle içinde sözcükler arasında ilgi ve uygunluğu kuran sözcüklere edat denir.

5.6.1. Önedat

5.6.1.1. pê, pa, (ile)

Pê (ile) önedatı bölgeden bölgeye farklı biçimler alıyor. Vate Çalışma Grubu bunlardan "pê" formunu esas almıştır.

<u>Bingöl ağzı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
Pê, pa (ile)	pey	pê

Cümle içinde kullanılışı:

Pê qelema nuşt. (Kalem ile yazdı.)

Pê destî/dêst werd. (El ile yedi.)

Pê taksî ame. (Taksî ile geldi.)

Miyeşnê pa varûn a ruêşîyayî. (Koyunlar kuzularla birlikte satıldılar.)

Ez pa kincûn a kota miyûn cilûn. (Ben elbiselerimle yatağa girdim.)

Diğer bölgelerde “bi” önedatı da kullanılıyor. “bi” önedatı da bölgeden bölgeye farklı formlar alıyor. Vate Çalışma Grubu bunlardan” bi” formunu esas almıştır.

<u>Bingöl ağzı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
	be, ve, ebi, ebe, eve, bi	bi

Cümle içinde kullanılışı:

Bi peranî xo erînayo. (Parasıyla satın almış.)

Vaşı xwi bi astuar a kırışt. (Otunu at ile taşıdı.)

“Bi” önedat olarak kullanıldığı zaman ayrı yazılır. Ancak “bi” prefiks (önek) olarak da kullanılıyor. Yani eğer “bi” kelimededen önce geliyor ve kelimeyi sıfat yapıyorsa bu durumda birlikte yazılır.

Cümle içinde kullanılışı:

biaqil (akıllı)

biquwet (kuvvetli)

biveng (sesli)

5.6.1.2. bê (siz)

Bê (...siz) önedatı bölgeden bölgeye farklılık gösteriyor. Vate Çalışma Grubu bunlardan ” bê” yı esas almıştır.

<u>Bingöl ağzı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
bîye (siz)	bê, be	bê

Cümle içinde kullanılışı:

Keye di bîye mi hîrye kesî estî. (Evde benden başka üç kişi var.)

Ez bê tu nêşina. (Ben sensiz gitmem.)

“Bîye” önedat olarak kullanıldığı zaman ayrı yazılır. Ancak “bîye” prefiks (önek) olarak da kullanılıyor. Yani eğer “bîye” kelimededen önce geliyor ve o kelimeyi sıfat yapıyorsa bu durumda birlikte yazılır.

Cümle içinde kullanılışı:

bîyebes (kimsesiz)

bîyewîjdûn (viydansız)

bîyekincûn (elbisesiz)

bîyedadî, bîyebabî (öksüz, annesiz, babasız)

bîyeînsaf (insafsız)

5.6.1.3. sê (gibi), sey (gibi, kadar)

“Se” (gibi) ve “sey” (gibi, kadar) önedatı bölgeden bölgeye farklı söyleniyor. Vate Çalışma Grubu bunlardan” se” ve “sey” formlarını esas almıştır.

<u>Bingöl ağızı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
sê/zê (gibi)	ze, je, heze	se
sey/zê (gibi, kadar)	zey, hezey, sê, zê, jê, hezê	sey

Cümle içinde kullanılışı:

Bûnî ma sê/zê bûnî muxtarî yo. (Bizim evimiz muhtarın evi gibidir.)

Qumê yi sê/zê qewax a. (Boyu kavak gibidir.)

Wi sey/zê mi nîyo. (O benim gibi değil./O benim kadar değil.)

Ti se/zê aşm şoq dûna. (Sen, (kadın) ay gibi parlıyorsun.)

Şima sey/zê ma doletî neyî. (Siz, bizim kadar zengin değilsiniz.)

5.6.1.4. Heta, hetûn, hend, ehend (... kadar, ...in kadar, ..e kadar)

“Heta” , “hend” ve “ehend” önedatları da bölgeden bölgeye farklı olabiliyor. Vate Çalışma Grubu bunlardan” heta” ve “hendê” formlarını almıştır.

<u>Bingöl ağızı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
Heta, hend, ehend	hende, honde, hendi, hendhey	heta, hendê, hetanî

Cümle içinde kullanılışı:

Ti hendê ûmbazûn xwi ne yî. (Sen arkadaşların kadar değilsin.)

Hetûn/heta ti biyerî ma şinî. (Sen gelene kadar biz gideriz.)

Ez hend bîya vêşûn ki mi di teqat nimend. (O kadar acıktım ki bende takat kalmadı.)

Muş ra heta Sarcûn sinorî Çolîgî yo. (Muş’tan Sarıcan’a kadar Bingöl sınırır.)

5.6.1.3. ver a, verba (...e doğru, ...karşı)

“Vera” (doğru) ve “verba” (karşı) önedatları da bölgeden bölgeye farklı biçimlerde kullanılıyıyor. Vate Çalışma Grubu bunlardan” ver bi” formunu almıştır.

<u>Bingöl ağızı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
Vera, verba	ver bi, ver bo	ver bi

Cümle içinde kullanılışı:

Ez şina, wi zî vera mi yeno. (Ben gidiyorum, o da bana doğru geliyor.)

Ez şina verba Xarpîyêt. (Ben Elazığ’a doğru gidiyorum.)

Ez şîya vera babî xwi. (Ben babamı karşılamaya gittim.)

5.6.2. Artedat

5.6.2.1. Ri (yönelme hali, ..a, ...e)

“Ri” artedatı bölgeden bölgeye farklı biçimler alıyor. Vate Çalışma Grubu bunlardan” rê”, artedatını almıştır.

<u>Bingöl ağızı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
ri, r’	rê, rî, re	rê

Cümle içinde kullanılışı:

Ez kûmî ri vûna. (Ben kime söylüyorum.)

Mi ri yew tasê awk bîya! (Bana bir bardak su getir!)

Mi kênay xwi rî yew kîtab êrna. (Kızıma bir kitap satın aldım.)

Bingöl ağızında konuşma dilinde “ri” kelimedden ayrı olarak değil de daha çok kelimeyle birlikte “ir” şeklinde söylenir, ama yazı dilinde “ri” şeklinde ayrı yazmak gerekir. Zaten son yıllarda Bingöl yöresinden Zazaca yazanlar bu yazım şeklini tercih etmektedirler. Ancak şiirde akıcılık, hece ve ses uyumu ile kafîye ve diğer bazı nedenlerden dolayı “r” olarak yazılmaktadır.

Konuşma dili için örnekler:

Ez kûmi r’ vûna. (Ben kime söylüyorum.)

Mi r’yew tasê owk/awk bîya. (Bana bir bardak su getir.)

Mi kênay xwi r’ yew kîtab êrna. (Kızıma bir kitap satın aldım.)

5.6.2.2. di (de, da)

“Di” artedatı da bölgeden bölgeye farklılıklar arz ediyor. Vate Çalışma Grubu bunlardan”de” artedatını almıştır.

<u>Bingöl ağızı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
di	de, di	de

Cümle içinde kullanılışı:

Ez dew di ameya dinya. (Ben köyde dünyaya gelmişim.)

Kîtab ho çantê mi di. (Kitap benim çantamda.)

Çewlîg di yo/yew sempozyum virazîya. (Bingöl de bir sempozyum yapıldı.)

Bingöl ağızında konuşma dilinde “di” tam olarak kelimenin sonunda değil de “id” olarak kelimeyle birlikte söylenir. Ama yazı dilinde bunu “di” şeklinde ve ayrı olarak yazmak gerekir. Çünkü hemen hemen bütün dillerde, Kürtçenin diğer lehçelerinde ve Zazaca konuşulan diğer bölgelerde de, “di” yada “de” olarak ayrı yazılmaktadır. Son yıllarda Bingöl yöresinden Zazaca yazanlar genellikle düz yazılarda bunu “di” ve ayrı olarak, ancak ”ri” de olduğu gibi şiirde daha ziyade “d” olarak yazmaktadırlar.

Konuşma dili için örnekler

Ez dewid (dew id) ameya dinya. (Ben köyde dünyaya gelmişim.)

Kîtab ho çante mid (mi d’). (Kitap benim çantam da.)

Çewlîgid (Çolîg id’) yo/yew sempozyum virazîya. (Bingöl de bir sempozyum yapıldı.)

5.6.2.3. “Ra” (den, dan)

“Ra” artedatı hemen hemen bütün bölgelerde aynıdır.

Cümle içinde kullanılışı:

Ez Almanya ra ameya. (Ben Almanya’dan geldim.)

Ez çarşu ra şîya kîye. (Ben çarşıdan eve gittim.)

5.6.2.4. “ya, a,” (ile,)

“Ya” ve “a” artedatları hemen hemen bütün bölgelerde aynıdır.

Cümle içinde kullanılışları:

Mi lacî xwi kenay xwi ya şawit. (Ben oğlumu kızım ile gönderdim.)

Ez semedî kombîyayîşî ya ameya. (Ben toplantı için geldim.)

5.6.2.5. “ser o (üzerinde)

“Ser o” artedatı bölgeden bölgeye farklı biçimlerde kullanılıyor. Vate Çalışma Grubu bunlardan” ser o” artedatını almıştır.

Bingöl ağzı

ser o

Diğer bazı bölgeler

sero,serû,ser û, ser ro

Vate Grubu

ser o

Cümle içinde kullanılışı:

Defter ho masa ser o. (Defter masanın üzerindedir.)

5.6.3. Önedat ile artedatın birlikte kullanılması

5.6.3.1. “pa..ya/ pa..a” (ile, birlikte)

Diğer bölgelerde “pa..ya/ pa..a” nın yerine daha çok “bi..ya / bi...a” kullanılır. Vate Çalışma Grubu bunlardan “bi..ya / bi...a” önedatını almıştır.

Cümle içinde kullanılışı:

Miyerik pa lacî xwi ya amebi. (Adam oğluyula birlikte gelmişti.)

Engur pa bezra ya werîyena. (Üzüm çekirdeğiyle birlikte yenir.)

Wi pa solun a ame zerre. (O ayakkabıyla içeri girdi.)

5.6.3.2. “Pê..ya/ pê..a” (ile, birlikte)

Bingöl ağzı

pê...ya / pê...a

Diğer bazı bölgeler

pey...ya / pey...a

Vate Grubu

pê...ya / pê...a

Cümle içinde kullanılışı:

Merdim pê teyara hîna lez şino. (Uçakla daha çabuk gidilir.)

Nika her gureyî daîreyan pê computer a virazîyeno. (Şimdi bütün büro işleri bilgisayarla yapılıyor.)

5.6.3.3 “qay..ya / qay ...a” (ile birlikte)

Cümle içinde kullanılışı:

Ma qay/qey şima ya/wa amê. (Biz sizin için geldik.)

Mi qay/qey lacî xwi/wa/ya îna kerd. (Ben oğlum için böyle yaptım.)

5.6.3.4 “semedî..ya / semedî ...a” (için)

Cümle içinde kullanılışı:

Ez semedî veyvî ya ameya Çolîg. (Ben düğün için Bingöl’e geldim.)

Semedî şarî ya xwi eciz mekeri. (El için üzülme.)

5.7. Bağlaçlar (Bestoxî)

Anlamca birbiriyle ilgili cümleleri, sözcükleri ya da sözcük gruplarını biribirine bağlayan sözcüklere bağlaç denir.

5.7.1. “eg, eger” (eğer)

“Eg, eger” bağlaçları bölgeden bölgeye farklı söyleniyor. Vate Çalışma Grubu bunlardan ”eke” bağlacını almıştır.

Bingöl ağzı

Eg, eger

Diğer bazı bölgeler

eke, eki, ek

Vate Grubu

eke

Cümle içinde kullanılışı:

Eg ti bîyerî ez zî yena. (Eğer sen gelirsen, ben de gelirim.)

Eger ti neşkenî bîyêrî, lacî xwi bişawi. (Eğer sen gelemiyorsan, oğlunu gönder.)

5.7.2. “zi” (de)

“Zî” bağlacı bölgeden bölgeye farklı biçimler alıyor. Vate Çalışma Grubu bunlardan ”zî” bağlacını esas almıştır.

Bingöl ağzı

zi

Diğer bazı bölgeler

jî, çî, iz

Vate Grubu

zî

Cümle içinde kullanılışı:

Lacî mi zî kênayê mi zî şinî mekteb. (Oğlum da, kızım da okula gidiyorlar.)

Şarî Çolîgî zî, şarî Palî zî kirdkî qalî keno. (Bingöl halkı da, Palu halkı da kirdkî konuşuyor.)

Bingöl ağızında konuşma dilin de “zî” tam olarak kelimenin sonunda değil de “iz” şeklinde kelimeyle birlikte söylenir. Ama yazı dilinde bunu “zî” olarak ve ayrı yazmak gerekir. Çünkü hemen hemen bütün dillerde, Kürtçenin diğer lehçelerinde ve Zazaca konuşulan diğer bölgelerde de, bu bağlaç ayrı yazılmaktadır.

Konuşma dili için örnekler:

Lac mi z', kênay mi z' şinî mektep. (Oğlum da, kızım da okula gidiyorlar.)

Şarî Çolîgi z', şarî Palî z' Kirdkî qalî keno. (Bingöl halkı da Palu halkı da kirdkî konuşuyor.)

5.7.2. “ki” (ki, de)

“Ki” bağlacı bölgeden bölgeye farklı söyleniyor. Vate Çalışma Grubu bunlardan” ke” bağlacını almıştır.

Bingöl ağızı

ki, g'

Diğer bazı bölgeler

ke, ki, ku, ko, go, gi

Vate Grubu

ke

Cümle içinde kullanılışı:

Ez wext ki (waxto g') şîya üniversite, ez 20 serrî bîya. (Ben üniversiteye gittiğimde 20 yaşında idim.)

O merdimo ki (merdimo g') ho yeno, dewijî ma yo. (O gelen adam, bizim köylümüzdür.)

Ez şîya Almaya ki biwunî. (Ben Almanyaya gittim ki okuyayım.)

Bingöl ağızında konuşma dilin de “ki” tam olarak kelimenin sonunda değil de “k” olarak kelimeye bitişik olarak söylenir. Ayrıca yine kelimeye bitişik olarak “ig” formu da kullanılır. Ama yazı dilinde bunu “ki” olarak yazmak daha doğrudur. Çünkü diğer bazı dillerde, Kürtçenin diğer lehçelerinde ve Zazaca konuşulan diğer bölgelerde de, bu bağlaç ayrı yazılmaktadır.

Konuşma dili için örnekler:

Ez wexti k' şîya üniversite, ez 20 serrî bîya. (Ben üniversiteye gittiğimde 20 yaşında idim.)

O merdimo g' ho yeno, dewijî ma yo. (O gelen adam, bizim köylümüzdür.)

Ez şîya Almaya g' ez biwunî. (Ben Almanyaya gittim ki okuyayım.)

5.7.3. “go” (ki, de)

Cümle içinde kullanılışı:

Ez wexti go şîya üniversite, ez 20 serrî bîya. (Ben üniversiteye gittğimde 20 yaşında idim.)

5.7.4. “çimkî” (çünkü)

“Çimkî” bağlacı bölgeden bölgeye farklı şekillerde kullanılıyor. Vate Çalışma Grubu bunlardan” çunke” ve “çike” bağlaçlarını esas almıştır.

Bingöl ağızı

Çimkî/çunkî

Diğer bazı bölgeler

çunke, çike, çunkî, coka

Vate Grubu

çunke, çike

Cümle içinde kullanılışı:

O ders nexebitîya, çimkî top kaykerd. (O ders çalışmadı çünkü top oynadı.)

Ez neşkaya bîyerî çimkî gurê mi bi. (Ben gelemedim çünkü işim vardı.)

5.7.5. “la” (ama)

“La” bağlacı hemen hemen her yerde aynıdır.

Cümle içinde kullanılışı:

Wi neame la yew mektup şawit. (O gelmedi ama bir mektup gönderdi.)

Ya emelîyet bîy la hol nêbî (O ameliyat oldu ama iyileşmedi.)

5.7.6. “Cueka” (den, dan dolayı)

Cümle içinde kullanılışları:

O ders nexebitîya cueka zayıf girot. (O çalışmadığından dolayı zayıf aldı.)

Gurê mi bi, ez cueka nemeya. (İşim olduğundan dolayı gelmedim.)

5.7.7. “Aye ra,” (ondan dolayı)

Cümle içinde kullanılışları:

O ders nexebitîya, ayê ra babî yi yers bi. (O ders çalışmadı, o yüzden babası kızdı.)

Gurê mi bi, ayê ra ez neşkaya bîyerî. (İşim vardı ondan dolayı gelemedim.)

5.7.8. “Ini rid ra, o ridi ra” (bundan dolayı, bu yüzden, o yüzden)

Cümle içinde kullanılışları:

O ders nexebitîya ini rid ra zeîf girot. (O ders çalışmadı bu yüzden zayıf aldı.)

Gurê mi b,i o rid ra ez nemeya. (İşim vardı ondan dolayı gelmedim.)

5.7.9. Birden fazla bağlacın birlikte kullanılması

<u>Bingöl ağızı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
çend...,ehend	çende..ende, çindî..indi	çend...hende
çiqas... ehend	çiqas..ende, çiqas..indi, çiqaşî..honde	çiqas...hende
çiqas ki...ehend	çiqas ki...indi, çiqaşî ke...honde	çiqas ke...hende
ge...ge	gê...gê	ge...ge
him...him	him...himi	hem...hem
ne...ne zi	ne...ne jî	ne... ne zî
nûn... nûn	ya...ya	yan...yan
nûn... nûn zi	ya...ya ji	yan...yan zî

5.8. Fiil (kar)

Bir iş, bir oluş, bir hareket ya da bir durum belirten sözcüklere fiil denir.

5.8.1. Fiil mastarı

Fiilerin mastar ekinde de bölgeler arasında farklar vardır. Bingöl ağızında fiilin mastar eki (suffiksi) “îş/yîş” dir.

<u>Bingöl ağızı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
wendiş (okumak)	wendin,wendêne, wendeni, wenden	wendene
werdiş (yemek)	werdin, werdine, werdêne, werdeni, werden	werdene
şîyayîş (gitmek)	şîyayene, şîyayeni, şîyayen,şîyayêne	şîyene
bîyayîş(olmak)	bîyayêne, bîyayine, bîyayene	bîyene
zanayîş (bilmek)	zanayêne, zanayin	zanayene

5.8.2. Fiilden isim yapmak

Zazaca'da "ene/yene" ve "îş/yîş" mastar ekleridir. Fakat bazı bölgelerde fiiler mastar halleriyle hem fiil hem de isim olarak kullanılmaktadır. Bingöl ağzında "îş/yîş" formu hem mastar olarak hem de isim olarak kullanılmaktadır. Vate Çalışma Grubu yazımda kolaylık olması amacıyla "ene/yene" formunu mastar olarak, "îş/yîş" formunu isim olarak kullanmayı esas almıştır.

<u>Bingöl ağzı (mastar hali ve isim)</u>	<u>Vate Grubu (mastar)</u>	<u>Vate Grubu (isim)</u>
wendiş (okuma, okumak)	wendene (okumak)	wendiş (okuma)
werdiş (yeme, yemek)	werdene (yemek)	werdiş (yeme)
şîyayîş (gitme, gitmek)	şîyene (gitmek)	şîyeyîş (gitme)
kerdiş (yapma, yapmak)	kerdene (yapmak)	kerdiş (yapma)

5.8.2 Yarım fiil (koşaç, olmak, to be)

Bir çok dilde olduğu gibi Zazaca'da da yarım fiil vardır. İngilizcedeki "to be" fiili gibi. Bu fiil isim, sıfat ve zamirlerden sonra gelir ve onlara yeni bir anlam kazandırır. Bu fiil ayrı olarak yazılır. Bu fiilin çekimi bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir.

<u>Bingöl ağzı</u>	<u>Diğer bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
ez a (benim)	ez ûne, ez o, ez û	ez a
ti yî (sensin-eril)	ti yê	ti yî
ti ya (sensin-dişil)	ti ya	ti ya
wi yo (odur-eril)	o wo	o yo
ya ya (odur-dişil)	a wa	a ya
ma yî (biziz)	ma yîmê	ma yê
şima yî (sizsiniz)	sima yê	şima yê
yi yî (onlardır)ê yê		ê yê

Örnekler:

ez a (benim)	Ez Çoligic a. (Ben Bingöllüyüm.)	Ez qic a. (Ben küçüğüm.)
ti yî (sensin)	Ti Çolîgic î. (Sen Bingöllüsün.)	Ti gird î. (Seb büyüksün.)

Bu fiilin olumsuzu:

Ez nîya. (Ben değilim.), Ti nîyî. (Sen değilsin.), Wi nîyo. (O değil.), Ya nîya. (O değil.), Ma nîyî. (Biz değiliz.), Şima nîyî. (Siz değilsiniz.), Yi nîyî. (Onlar değil.)

5.8.3. Olmak fiili (bîyayış)

<u>Bingöl ağızı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
ez bena, ez beno (ben olurum)	ez benû, ez ben	ez bena, ez beno
ti benî (sen olursun)	ti bena	ti benî
wi beno (olur-eril)	o beno	o beno
ya bena (o olur-dişil)	a bena	a bena
ma benî (biz oluruz)	ma, benê, ma beme	ma benê
şima benî (siz olursunuz)	sima benê, şima benê	şima benê
yi benî (onlar olurlar)	ê benê, î benê	ê benê

5.8.4. Bileşik Fiil (Karo pîyabeste)

Zazaca'da bir kaç çeşit bileşik fiil vardır. Biz burada bunlardan 5 tanesini inceleyeceğiz ve bunları diğer bölgelerle kıyaslayacağız.

5.8.4.1. Tek heceli (preverb) (ön fiil) + fiil

Bazen tek heceli preverb ile bir fiil birleşince yeni bir fiil oluştururlar.

Tek heceli bir kaç preverb (ön fiil): a, de, ra, ro, we, pa, pê, po, tê, to

Bu bileşik fiilerin çekimi bölgelere göre değişmektedir. Vate Çalışma Gurubu her iki çeşit çekimi de kullanmaktadır.

<u>Bingöl ağızı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
kerd a (açtı)	akerd	akerd, kerd a
kerd de (doldurdu)	dekerd	dekerd, kerd de
kerd pa (taktı)	pakerd	kerd pa, pakerd
kerd we (söktü)	wekerd	kerd we, wekerd
na rue (koydu)	rona	na ro, rona

5.8.4.2. Çok heceli preverb (ön fiil) + fiil

Preverb çok heceli olunca fiil ile preverb ayrı yazılırlar.

Çok heceli bir kaç preverb (ön fiil): pira, pede, tede, tira, bere, piye, pîyera

Bu bileşik fiillerin çekimi de bölgelere göre değişmektedir. Vate Çalışma Grubu her iki çeşit çekimi de kullanmaktadır.

<u>Bingöl ağzı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
da pîrye/pîre/peru (vurdu)	pêro da	da pêro, pêro da
na pîyera (sardı)	pêra na	na pêro, pêra na
kerd pede (doğradı)	pede kerd	kerd pede, pede kerd

5.8.4.3. İsim+fiil

Bazen isim+fiil birleşince yeni bir fiil oluştururlar. Bu bileşik fiillerde isim ile fiil ayrı yazılırlar.

Örnekler: awk dayîş, bawer kerdiş, pers kerdiş, cûn dayîş, dawet kerdiş

5.8.4.4. Sıfat+fiil

Bazen sıfat+fiil ile birleşince yeni bir fiil oluştururlar. Bu bileşik fiillerde sıfat ile fiil ayrı yazılırlar.

Örnekler: berz kerdiş, derg bîyayîş, qelew bîyayîş, pak kerdiş, weş bîyayîş, weş kerdiş.

5.8.4.5. Fiil+fiil

Bazen fiil+fiil birleşince yeni bir fiil oluştururlar. Bu bileşik fiillerde iki fiil ayrı yazılırlar. Fiili ettirgen yaparç

Örnekler: dayîş kiştîş: öldürtmek, dayîş vatiş: söyletmek, dayîş girotiş: aldirtmak, dayîş wendiş: okutmak.

5.8.5. Geçişli fiiller ve geçişsiz fiiller

Nesne alan fiillere geçişli fiiller, nesne almayan fiillere geçişsiz fiiller denir.

Örnekler:

Geçişli fiiller

ardiş

Geçişsiz fiiller

ûmeyîş

wendiş	şîyayîş
nuştîş	rakotîş
kiştîş	merdiş

5.8.6. Fiilerde olumsuzluk

Zazaca'da fiiler önlerine “nê”, “ni” ve “me” ön ekini alarak olumsuzlaşırlar. Burada fiil ile bu ön ekler birlikte yazılırlar. Ancak Bingöl ağzında “nê” pek kullanılmaz.

Örnekler: nişkena, niwena, niwunena, nişimene, ninusena, nikenâ, nidûna, nivûna, meke, mevac, mewir, medi, mekuir, mewirz

5.8.7. Fiilin şimdiki zaman ve gelecek zaman partikeli

Zazaca'da fiiller de şimdiki zaman ve gelecek zaman çekimi partikeller ile yapılır.

5.8.7.1. Fiilin şimdiki zaman partikeli

Bütün bölgelerde şimdiki zaman partikelleri: hawo, haw, hew, haya, hay, hey, hê, ha, ho, wo, wa, ya, yê, yo. Bingöl ağzında şimdiki zaman partikelleri, “ha”, “ho” ve “hê” dir.

Örnekler:

Ez ha wûnena. (Ben okuyorum.)

Ti (eril) hê wunenî. (Sen okuyorsun.)

Ti (dişil) ha wunena. (Sen okuyorsun.)

Wi (eril) ho wuneno / wunenu. (O okuyor.)

Ya (dişil) ha wunena. (O okuyor.)

Ma hê yenî. (Biz geliyoruz.)

Şima hê wunenî. (Siz okuyorsunuz.)

Yi hê wunenî. (Onlar okuyorlar.)

5.8.7.2. Fiilin gelecek zaman partikeli

Bütün bölgelerde gelecek zaman partikelleri: dê, do, ko, ka, go, ro, yo.

Bingöl ağzında gelecek zaman partikeli, “go” ve “ko” dir.

Örnekler:

Ez go biwunî. (Ben okuyacağım.)

Ti go biwunî. (Sen okuyacaksın.)

Wi go biwuno / biwunu. (O okuyacak.)

Ya go biwuno /biwunu. (O okuyacak.)

Ma go biwuni. (Biz okuyacağız.)

Şima go biwunî. (Siz okuyacaksınız.)

Yi go biwunî. (Onlar okuyacaklar.)

Bingöl ağzında konuşmada “o” harfi düşer, sadece “g” kalır.

Örnek: Ti g’ biyeri. (Sen geleceksin.)

5.8.8. Fiillerde kipler

5.8.8.1. İstek kipi

Ez biwunî. (Ben okuyayım.)

Ti biwunî. (Sen okuyasın.)

Wi biwunû / biwuno. (O okuya.)

Ya biwunû / biwuno. (O okuya.)

Ma biwunî. (Biz okuyalım.)

Şima biwunî. (Siz okuyasınız.)

Yi biwunî. (Onlar okuyalar.)

5.8.8.2. Emir kipi

Ti biwun! (Sen oku!)

Wa wi (eril) biwun! (O okusun!)

Wa ya (dişil) biwun! (O okusun!)

Şima biwunîn! (Siz okuyun!)

Wa yi biwunî! (Onlar okusunlar!)

5.8.8.3. Gereklilik kipi

Ez gunî/gereka biwunî. (Ben okumalıyım.)

Tu gunî/gereka biwunî. (Sen okumalısın.)

Wi gunî/gereka biwunû /biwuno. (O okumalı.)

Ya gunî/gereka biwunû/biwuno. (O okumalı.)

Ma gunî /gereka biwunî. (Biz okumalıyız.)

Şima gunî/gereka biwunî. (Siz okumalısınız.)

Yi gunî/gereka biwunî. (Onlar okumalılar.)

5.8.8.4 Birkaç sonek (suffiks)

5.9.1. “în” sonekî (suffiksî)

“În” suffiksî kelimelere farklı anlamlar veriyor. Öneğin, sonuna geldiği kelimeye “-den kalma”, “-den yapılma” ve “-daki” anlamları verir. Bu son ek de bölgeden bölgeye “în”, “in”, “en”, ve “yen” olarak yazılır. Bingöl ağzında “în” kullanılır, Vate Çalışma Grubu “ên” yazılımını esas almıştır.

Örnekler:

<u>Bingöl ağzı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
asinîn(demirden yapılma)	asinyen	asinên
binîn (alttaki)	binyen	binên
cîyêrîn (aşağıdaki)	cêrîn, cîryen	cêrên
pêyin (sonuncu)	pêyên, peyen	peyên
vizêrîn (dünkü)	vizerin	vizêrên

5.9.1. “in” sonekî (suffiksî)

“În” suffiksî sonuna geldiği kelimeye “-lı /li” anlamları verir. Bu son ek de bölgeden bölgeye “în” ve “in” olarak yazılır. Bingöl ağzında “in” kullanılır. Vate Çalışma Grubu “in” yazılımını esas almıştır.

Örnekler:

<u>Bingöl ağzı</u>	<u>Diğer bazı bölgeler</u>	<u>Vate Grubu</u>
pemêyin (pamuklu)	pemeyîn	pemeyin

sîmin (gümüŖlü)	sêmîn	sêmin
sualin (tuzlu)	suelin	solin

Yararlanılan kaynaklar:

1. Ludwig Paul, *Zazaki (Grammatik und Versuch einer Dialektologie)*, Dr. Lufwig Reichert Verlag, Wiesbaden 1998.
2. Grûba Xebate ya Vateyî, *RastnuŖtiŖe Kirmanckî (Zazakî)*, WeŖanxaneyê Vateyî, İstanbul 2005
3. Grûba Xebate ya Vateyî, *Türkçe–Kirmancca (Zazaca) Sözlük*, Çapa hîrêyine ya hîrakerdiye, WeŖanxaneyê Vateyî, İstanbul 2009
4. Harun Turgut, *Türkçe Açıklamalı Zazaca Dilbigisi*, Tij Yayıncılık, İstanbul 2010
5. Harun Turgut, *Türkçe–Zazaca Sözlük*, Do Yayınları, İstanbul 2010
6. Deniz Gündüz, *Türkçe Açıklamalı Kürtçe Kirmancca / Zazaca Dil Dersleri*, WeŖanxaneyê Vateyî, İstanbul 2008
7. Munzur Çem, *Türkçe Açıklamalı Kirmancca (Zazaca) Gramer*, Deng Yayınları, İstanbul 2003
8. Munzur Çem, *Ferhengê Kurdî-Tirkî (Kirmanckî/Zazakî-Türkçe Sözlük)*, Stockholm 1994
9. Malmısaniy, *Ferhengê Dimilkî-Tirkî*, Deng Yayınları, İstanbul 1992
10. Fahri Pamukçu, *Giramerê Zazakî*, Tij Yayıncılık, İstanbul 2001
11. Çeko, *Türkçe Açıklamalı Zazaca Gramer*, Berlin-Almanya
12. Seyîdxan Kurij, “Fekê Çewlîgî de AntiŖê Karan (Fîilan) I”, *Vate (Kovara Kulturî)*, *Hûmar 17, Stockholm/İsveç, Wisar 2002*
13. Seyîdxan Kurij, “Fekê Çewlîgî de AntiŖê Karan (Fîilan) II”, *Vate (Kovara Kulturî)*, *Hûmar 18, Stockholm/İsveç, Hamnan-Payîz 2002*
14. Seyîdxan Kurij, “Fekê Çewlîgî de AntiŖê Karan (Fîilan) III”, *Vate (Kovara Kulturî)*, *Hûmar 19, Stockholm/İsveç, Zimistan–Wisar 2003*
15. W. K. Merdimin, “Fekê Çewlîgî de AntiŖê Karan (Fîilan)”, *Vate (Kovara Kulturî)*, *Hûmar 20, Stockholm/İsveç, Hamnan 2003*

16. Mehmet Uzun, “Fekanî Zazakî û Problemanî Standardîzekerdişî Ser o”, *Vate (Kovara Kulturi)*, *Hûmar 1 (21)*, *Îstanbul, Payîz 2003*

* Araştırmacı gazeteci ve yazar. Almanya’da Duisburg şehir radyosunun Kurmanc-Zazaca programının başeditörü.

E-mail: filit@gmx.de; Seyidxan12@googlemail.com